

ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Суспільство і держава постійно змінюються та розвиваються, але для них є характерними прояви як позитивних, так і негативних змін, насамперед випадки протиправної поведінки, прояви якої ще більше загострилися в період повномасштабної війни. Як відомо, будь-яке явище має причинно-наслідкові зв'язки, які дають загальне розуміння, чому така поведінка існує в суспільстві.

Протиправна поведінка наразі є поширеним явищем як для українського суспільства, так і для зарубіжних держав, а з урахуванням воєнного стану випадки прояву протиправної поведінки стають все частішими, видозмінюються, на що впливає цілий ряд чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Зазначене актуалізує цю проблему та потребує більш глибокого її теоретичного обґрунтування та вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика та причини виникнення протиправної поведінки протягом останніх років доволі інтенсивно досліджувалась як українськими вченими, так і зарубіжними, серед яких: Н. Головка, В. Тимошенко, А. Йосипів, О. Гумін, В. Лютий, І. Полонка, Л. Макаренко та ін.

Метою статті є комплексне дослідження поняття протиправної поведінки, встановлення причин її існування та виокремлення основних шляхів для мінімізації протиправної поведінки в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Насамперед акцентуємо увагу на розумінні поняття протиправної поведінки. Оскільки людина живе в суспільстві, вона повинна дотримуватися загальних правил поведінки, які ним встановлені. На жаль, людина може бути суб'єктом не лише правомірної, а й протиправної поведінки. Вчинки людей своєю чергою впливають на систему суспільних відносин, будь-який людський вчинок викликає відповідну реакцію суспільства від схвалення до осуду в силу своєї соціальної значущості. Якщо поведінка викликає осуд у суспільства, зазвичай їй притаманний протиправний характер.

На думку вітчизняних вчених, протиправна поведінка вважається антиподом правомірної поведінки. Аналізуючи поняття «протиправна поведінка» з точки зору його формально-логічного тлумачення, слід підкреслити, що вона являє собою таку поведінку, яка суперечить правовим нормам. «Протиправна поведінка – це завжди винна поведінка деліктоздатної фізичної чи юридичної особи – суб'єкта права, за якої він у тій чи іншій формі бажає або свідомо допускає настання шкідливих (небезпечних) наслідків від вчиненого ним діяння» [7, с. 355]. Зазначене свідчить, що поняття «протиправна поведінка» суперечить конкретному правовому припису та є невиконанням обов'язку або порушенням заборони та зазвичай має шкідливий характер для інших суб'єктів.

У психології протиправну поведінку називають делінквентною (лат. *delinquens* – проступок, провина) поведінкою, під якою розуміють діяння конкретної особи, що відхиляються від чинних законів, загрожують добробуту інших людей або соціальному порядку і є кримінально караними у крайніх своїх проявах. Особа, що здійснює протиправну поведінку, розглядається як делінквентна особистість (делінквент), а самі діяння – як делікти [10, с. 63].

З точки зору психоаналізу, делінквенти – це особи, що не в змозі вирішити свої внутрішні конфлікти. Такі люди поривають з реальністю і рятуються від внутрішньої дійсності тим, що вдаються до заборонених дій, які засуджуються законом. Загалом, суб'єкти протиправної поведінки здійснюють протиправні дії для задоволення своїх потреб. Еволюційна негативна динаміка

потреб людини – це внутрішній спонукальний мотив людини, який провокує її до певного виду активності. Іншими словами, це прагнення суб'єкта права досягти певних цінностей, і, якщо йдеться про початковий етап неправомірної поведінки, то відповідно задоволення цих цінностей має антиправовий характер [4, с. 244].

Діючи протиправно, особа розриває соціальні зв'язки із загальними правовими правилами, встановленими державою. Отже, особа може ізолюватися від своїх проблем. Унаслідок таких дій особа може: бути позбавлена роботи, навіть родини (чи родина відсторонюється від неї), в неї кардинально змінюються зв'язки з близьким оточенням, знайомими. В очах інших людей така особа стає потенційним носієм соціального конфлікту. Нерідко соціальне середовище стає негативно налаштованим і недовірливим до людей, які порушили норми поведінки. Повторні відхилення закріплюють за особою ярлик «девіантна», іноді на все життя [1].

Встановивши детермінуючі чинники такої поведінки, можна зрозуміти, що мотивує людину вчиняти протиправні дії. Протиправна поведінка за своєю сутністю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством, між індивідуальними і суспільними інтересами [10, с. 64]. Будь-яке явище має свою причину. Зрозуміло, що причини цих конфліктів можуть бути абсолютно різними. Причини своєю чергою – це явища або ж системи, що породжують інші явища – наслідки. Причинно-наслідковий зв'язок має генетичний характер, в якому причина за певних умов передусе наслідкам [2, с. 149].

До причин протиправної поведінки необхідно віднести соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості. Так само і явище протиправної поведінки в суспільстві зумовлене зовнішніми чинниками [2, с. 150].

Каталізатором поширення ситуацій прояву протиправної поведінки стала війна. Ряд викликів і загроз, які наразі переживає наша держава, є величезною проблемою для нашого суспільства. Жахиття війни, зростання безробіття, корупція, зuboжіння населення ще більше стимулюють громадян діяти протиправно. Доволі рідко протиправна поведінка буває збігом обставин, зазвичай протиправна поведінка є свідомим вибором поведінки певної людини.

Загальний негативний стан суспільства має значний вплив на формування потреб і мотивації поведінки особи. З урахуванням глобалізаційних процесів, науково-технічного прогресу, а наразі й воєнних загроз, у населення стрімко зростає кількість нервово-психічних розладів, що спричиняють зростання психічних захворювань. Ця проблема набуває все більше загрозливих проявів у зв'язку з повномасштабними воєнними діями, тож не враховувати цю обставину при дослідженні проблем протиправної поведінки людини не можна. Також значною мірою на вибір поведінки людини, особливо її суспільно небезпечних форм, впливає загострена емоційність при стресах, фрустрації, особливо в ситуаціях зовнішнього блокування мотивації або швидкого темпу соціокультурного розвитку. Зокрема, зміни функціонального стану людини при стресі визначають її ставлення до навколишнього світу, у тому числі до конкретних індивідів. Ці зміни іноді мають деструктивний, антигромадський характер, коли стрес виникає одночасно в багатьох людей; тоді соціальна взаємодія стає іншою – спостерігається, зокрема, зростання правопорушень тощо.

Суб'єктивні чинники протиправної поведінки можуть мати не лише соціальний характер, а й суто біологічну, фізіологічну (нейрофізіологічну) основу. Зокрема, у процесі вибору вчинків людини велике значення мають несвідомі прояви поведінки – сукупність психічних процесів, що знаходяться поза рефлексією суб'єкта. Це може бути глибоко прихований страх – реакція на виникнення загрози біологічному, або соціальному буттю людини. Як форма запобігання дії загрозливих чинників, страх, розростаючись, спроможний змінити поведінку особи у бік агресії. Агресивною особа може стати і під впливом пристрасті, коли вольові моменти поєднуються з емоційними. Як вже підкреслювалося, протиправна поведінка за своєю сутністю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством, між індивідуальними і суспільними інтересами. Протиправна поведінка, що пов'язана з індивідуальними причинами, може бути зумовлена низькою правосвідомістю населення. Такими причинами можуть бути: матеріальні труднощі, низький рівень життя, відсутність стабільності і перспективи, відсутність доступу до законних способів досягнення

успіху, що зумовлює не лише невдоволення, агресію, апатію, а й прагнення вирішувати свої проблеми протиправними шляхами [11].

З огляду на зазначене слід підкреслити, що запобігання протиправній поведінці в суспільстві необхідно здійснювати щодо певних осіб ще в підлітковому віці. На жаль, явище протиправної поведінки часто прийнято пов'язувати зі зрілим, сформованим населенням, але не потрібно забувати, що часто причиною поширення проявів протиправної поведінки є деформація правосвідомості в ранньому віці. Правосвідомість формується на ранніх етапах становлення людини, тож молодь має стати основним вектором позитивного впливу з метою зменшення кількості ситуацій, пов'язаних з протиправною поведінкою в майбутньому.

Основними причинами вчинення неповнолітніми протиправних дій є недостатній життєвий досвід, схильність до наслідування дорослих, вплив оточуючого їх середовища, намагання звільнитися від опіки батьків, віра у безкарність, недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків, хибна оцінка складних життєвих ситуацій, вживання спиртних напоїв чи наркотичних речовин, безконтрольність з боку вихователів та недостатній рівень профілактичної роботи з неповнолітніми тощо [3, с. 172]. Антисуспільна спрямованість поведінки молодої людини може гальмувати її соціалізацію та призвести до проявів протиправної поведінки.

Дія ряду чинників, які впливають на поведінку неповнолітніх і молоді, має негативну тенденцію до зростання. Порівняно з мотивацією дорослих щодо вчинення правопорушень, у підлітків вона набагато чутливіша і залежніша від дії навколишнього середовища. Це пов'язано з тим, що підліток не має ще сформованої правосвідомості, тож легко піддається впливу оточучих.

Морально-етичний чинник знаходить вияв у деградації морально-етичного рівня суспільства. Поряд зі стабільним зростанням алкоголізму, наркоманії, сексуальної розбещеності, правопорушень і злочинів, а також зростанням кількості інших проявів антисоціальної поведінки особливо загрозливою видається тенденція до зміни ціннісної орієнтації вчинків підлітків та юнацтва, витіснення традиційних моральних цінностей, заміщення їх культом наживи, фізичної сили, зниження позитивної суспільної активності, утвердження соціальної апатії, виникнення стійкого прагнення до досягнення матеріального достатку будь-яким способом, у тому числі шляхом свідомого порушення моральних, соціальних та, врешті, правових норм. У цьому контексті варто звернути особливу увагу також на вплив медіа, які значною мірою формують ціннісні орієнтації особистості та сприйняття людьми різного віку широкого кола соціальних норм [8, с. 98].

Слід також зазначити, що несформована правосвідомість у підлітків може стати причиною їх протиправної поведінки в суспільстві. Але правосвідомість може бути деформованою внаслідок життєвих ситуацій. Деформована правосвідомість – це стійка негативна зміна правосвідомості індивіда, пов'язана з порушенням адекватного сприйняття сфери правового світу, наданням праву неправових властивостей. Деформація тягне за собою формування у суб'єкта помилкової системи сприйняття та оцінки властивостей права, надання йому вигаданих (як негативних, так і позитивних) характеристик, порушення пізнання сутності права. Деформована правосвідомість відбивається на громадській моральності, знищує моральні засади, які регулюють відносини в суспільстві й руйнація яких у найближчому майбутньому обов'язково відіб'ється на публічній безпеці, призведе до протиправної поведінки [9, с. 28].

Деформована правосвідомість формується у населення внаслідок соціальних трансформацій. Наша держава переживає нелегкі часи, що впливає на суспільство, яке трансформується відповідно до ситуації в країні. Поряд з цим глобалізаційні процеси у світі також мають беззаперечний вплив на формування та деформацію правосвідомості людини.

Нестабільна політична ситуація в Україні, неспроможність законним шляхом реалізувати свої права й свободи повною мірою, криза в соціальній, економічній і духовній сферах, військовий стан, безробіття, зубожіння населення, його масова міграція, корупція, девальвація національної валюти, утвердження культу споживання, насильства, цинізму й лицемірства, злочинність – все це, на жаль, реалії сьогодення. Поведінка ж, як відомо, визначається рядом чинників, не останнім серед яких є правосвідомість, у випадку деформації якої людина стає схильною до насилля, агресії, правопорушень. Нині можемо спостерігати, як деформована правосвідомість спричиняє криміналізацію суспільства, що призводить до реальної загрози безпеці особи, суспільства, держави [9, с. 27].

Унаслідок трансформаційних процесів спотворюється адекватне сприйняття оточуючого світу, що не дає можливості повною мірою формувати правомірну поведінку в суспільстві. Не викликає сумніву той факт, що саме вплив сім'ї виступає ключовою мікросередовищною детермінантою формування поведінки особистості. У всі історичні епохи обов'язком батьків було формування у дитини основ розуміння та розмежування категорій добра і зла, дозволеного та забороненого, морального й аморального. Саме в сім'ї закладається певний комплекс моделей поведінки, що нерідко супроводжує людину протягом усього її життя.

Одним із основних різновидів деформації правосвідомості вважається правовий нігілізм. Його сутність полягає в загальному негативно-заперечувальному, зневажливому ставленні до права, законів, чинного правопорядку. Правовий нігілізм переважно зумовлений правовою невихованістю населення, відсталістю. Нігілістично налаштована свідомість формує скептичне, а то й вороже, агресивне ставлення особистості до права, яке активно насаджується носієм такої правосвідомості всьому оточенню [5, с. 17].

Сьогодення потребує від держави певних дій, формування стратегії, спрямованої на мінімізацію впливу злочинності. Важливим є встановлення причинно-наслідкових комплексів, які спричиняють до вчинення злочинів, а також глибокий аналіз характерних особливостей правопорушників на основі слідчої та судової практики, а також індивідуально-профілактична робота з правопорушниками з метою виявлення причин протиправної поведінки.

Підсумовуючи, варто зазначити, що, на жаль, викоринити явище протиправної поведінки повністю неможливо, але необхідно мінімізувати такі випадки в суспільстві. Закономірним є розроблення заходів для максимальної нейтралізації і в перспективі повного усунення негативних чинників, які мають вплив на вчинення неправомірних дій.

На державно-правовому рівні видається необхідним проведення ряду заходів: конструювання такої моделі правового інтересу, яка б відповідала концепції інформаційного суспільства з урахуванням чинників глобалізаційного процесу світового соціуму; здійснення належного захисту національного інтересу, який виражає синкретичну єдність суспільного і державного інтересу та корелюється зі спільними цінностями розвинених країн світу.

На суб'єктивному рівні потрібно: проводити правове виховання громадян, яке включає не тільки правове інформування та навчання, а й переконання в справедливості чинних норм права; підвищувати рівень морального виховання особистості, починаючи із сім'ї, на рівні дошкільних закладів, школи та церкви, що в результаті формує стійкі моральні якості та навички правової поведінки людини [6, с. 245].

Висновки. Протиправна поведінка людини характеризується складною природою, зумовленою найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у процесі взаємодії, взаємозалежності та взаємовпливах.

Протиправна поведінка має антисоціальну спрямованість. Найбільш уразлива група населення, яка легко піддається соціальному впливу та за певних обставин готова вчиняти протиправні дії, – це підлітки. Саме в підлітковому віці починають формуватися правова правосвідомість та правова культура громадянина. А невід'ємною складовою профілактики правопорушень є формування правосвідомості громадян.

Викоринити явище протиправної поведінки загалом неможливо, але можливо мінімізувати такі випадки в суспільстві. Закономірним є розроблення заходів для максимальної нейтралізації і в перспективі (нехай і далекій) повного усунення негативних факторів, які мають вплив на вчинення неправомірних діянь.

Держава, яка прагне досягти позитивних наслідків у подоланні протиправної поведінки, повинна боротися з корупцією, забезпечувати верховенство закону, працювати над формуванням правосвідомості молодого покоління, сприяти тому, щоб високі моральні цінності були значущими для людини, яка має можливість законним шляхом реалізувати свої законні інтереси.

Поряд із загальними внутрішніми (соціальними, економічними та іншими) чинниками, що сприяють протиправній поведінці, слід брати до уваги й зовнішні чинники, що визначають той чи інший варіант поведінки у кожному конкретному випадку. Захистити себе від правопорушників суспільство може не завдяки їх ізоляції за допомогою репресивних інститутів, а шляхом усунення, викоринення причин, що породжують протиправну поведінку.

Список використаних джерел

1. Герасимів Т. З. Девіантна поведінка особистості: філософсько-правовий вимір: монографія, Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. С. 364.
2. Головка Н. І. Причини протиправної поведінки неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 20. С. 149–155.
3. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
4. Йосипів А., Гумін О. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. № 3 (31). 2021. С. 260–269.
5. Макаренко Л. О. Осмислення правової свідомості у сучасній юридичній науці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2018. Т. 29 (68). № 5. С. 13–18.
6. Полонка І. А. Механізм неправомірної поведінки в теорії права: авторський підхід. *Теорія держави і права*. 6/2018. С. 243–247.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
8. Тимошенко В. І. Детермінуючі фактори протиправної поведінки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 6. С. 94–100.
9. Тимошенко В. І. Деформована правосвідомість як передумова протиправної поведінки. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 31 (70) № 4. 2020. С. 27–32.
10. Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 12. С. 61–67.
11. Тимошенко В. І. Особистісна сторона протиправної поведінки. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 3–9.

References

1. Herasymiv T. Z. Deviantna povedinka osobystosti: filosofsko-pravovyi vymir: monohrafiia, Lviv: Lvivskiy derzh. un-t vnutrishnikh sprav, 2009. S. 364.
2. Holovko N. I. Prychyny protypravnoi povedinky nepovnoolitnikh. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Seriiia 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2015. Vyp. 20. S. 149–155.
3. Holovko N. I. Sotsialna profilaktyka pravoporushen: navch. posib. Kyiv: DP «Vydavnychi dim «Personal», 2017. 174 s.
4. Iosypiv A., Humin O. Marhinalna povedinka yak vyd pravomirnoi povedinky. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnikha”*. Seriiia: “Iurydychni nauky”. 2021. № 3 (31). S. 260–269.
5. Makarenko L. O. Osmyslennia pravovoi svidomosti u suchasniy yurydychnii nautsi. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*. Seriiia: Yurydychni nauky. 2018. T. 29 (68). № 5. S. 13–18.
6. Polonka I. A. Mekhanizm nepravomirnoi povedinky v teorii prava: avtorskyi pidkhdid. *Teoriia derzhavy i prava*. 6/2018. S. 243–247.
7. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: Pidruchnyk, Kharkiv: Konsum, 2001. 656 s.
8. Tymoshenko V. I. Determinuiuchi faktory protypravnoi povedinky V. I. Tymoshenko. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2012. № 6. S. 94–100.
9. Tymoshenko V. I. Deformovana pravosvidomist yak peredumova protypravnoi povedinky. Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Seriiia: yurydychni nauky. Tom 31 (70) № 4. 2020. S. 27–32.
10. Tymoshenko V. I. Protpravna povedinka: vyznachennia ta motyvatsiia. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2011. № 12. S. 61–67.
11. Tymoshenko V. I. Osobystisna storona protypravnoi povedinky. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 54. S. 3–9.

Тетруєв К. К. Причини протиправної поведінки: причини виникнення та шляхи подолання

У статті міститься загальний огляд поняття «протиправна поведінка», її основні характерні риси, причини виникнення та шляхи подолання цього явища в суспільстві. У процесі дослідження визначено, що проблема протиправної поведінки є поширеною в українському суспільстві, а зважаючи на те, що ми живемо в стані війни, кількість випадків протиправної поведінки тільки зростає. Так як будь-яке явище має причинно-наслідкові зв'язки, охарактеризовано причини та наслідки протиправної поведінки, визначено основні шляхи подолання цього явища.

Найбільш уразлива група населення, яка легко піддається соціальному впливу та готова вчиняти протиправні дії, – підлітки. Саме в підлітковому віці починає формуватися правова правосвідомість громадянина. У зв'язку з деформованою правосвідомістю суспільства ця проблема надзвичайно актуальна для нашого суспільства.

Підкреслено, що деформована правосвідомість формується у населення внаслідок соціальних трансформацій. Нині наша держава переживає нелегкі часи. Суспільство трансформується відповідно до ситуації в країні. Глобалізаційні процеси теж мають беззаперечний вплив на формування та деформацію правосвідомості людини та громадянина.

Ключові слова: протиправна поведінка, делінквентна поведінка, антисуспільна спрямованість, детермінуючі чинники, деформована правосвідомість.

Trutnev K. K. Causes of illegal behavior: causes of occurrence and ways of overcoming

We can draw the following conclusion: illegal behavior has an anti-social orientation. The most vulnerable group of the population, easily susceptible to social influence and ready to commit illegal acts, are teenagers. It is during adolescence that the legal awareness of a citizen begins to form. And an integral component of crime prevention is the development of legal awareness of citizens.

Of course, it is impossible to eradicate the phenomenon of illegal behavior altogether, but it is possible to minimize such cases in society. It is natural to develop measures for the maximum neutralization and in the long term (albeit distant) complete elimination of negative factors that have an impact on the commission of illegal acts.

The state, which seeks to achieve progress in overcoming illegal behavior, must fight corruption, ensure the rule of law, work on the formation of legal awareness among the young population, and promote high moral values to be significant for a person who has the opportunity to legally realize his legitimate interests.

Along with the general social and economic factors contributing to illegal behavior, the closest external and internal factors that determine one or another variant of behavior in each specific case should be taken into account. Society can protect itself from criminals not by isolating them with the help of repressive institutions, but by eliminating and blocking the causes that give rise to illegal behavior.

Key words: illegal behavior, delinquent behavior, antisocial orientation, determining factors, deformed legal awareness.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-635-640